ծարանը և նրանից հետո՝ Հայաստանում այդպիսին գոյություն ունեցե՞լ է, թե ոչ:

Անկախ այն բանից, որ մեր ձեռքի տակ դեռ ևս փաստեր չկան, պիտի ենթադրել, որ անցյալում նույնպես, թղթի մշակման արհեստանոցներ գոյություն ունեցել են: Թղթի վրա գրված Հայկական հին ձեռագրերի այն հսկայական քանակությունը, որն ունենք այժմ, խոսում է հօգուտ այս ենթադրության:

Թղթի վրա եղած ձեռագրերից ամենահինը որ գտնվում է Մատենադարանում, դա 10-րդ դարի (971) մի պատմական ժամանակագրական ժողովածու է, գրված 358 թերթի վրա, միջին մեսրոպյան գրչությամբ Պետական ձեռագրատան (Մատենադարանի) ձեռագիր № 2679 (102): Թուղթը՝ ինչպես նաև ձեռագրերի մեծ մասի թղթերը, չունեն իրենց վրա ոչ մի դրոշմ, որից կարելի լիներ պարզել թե որտեղ է այն արտադրվել:

Ինչ վերաբերում է հետագային (այսինքն՝ Սիմեոնի կառուցած գործարանից հետո ընկած ժամանակին), կարող ենք ասել, որ Հայաստանում այլևս թղթի գործարան չի հիմնվել: Սակայն արվել է մի փորձ՝ այդպիսին հիմնադրելու: Այդ փորձը, որ կատարվել է Սահակ ծաղկարար եպիսկոպոսի կողմից՝ իր տեսակի մեջ մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում. ահա մի քանի տեղեկություններ այդ մասին:

1837 թ. ծաղկարար Սահակ եպիսկոպոսը խնդրագիր է ուղղում Էջմիածնի սինոդին, նոր թղթագործարան, նկարչական ներկերի, կազմարարական ու այլ անհրաժեշտ նյութերի (պատաշ, նիշաշտա, ժանգառ, լաջվարդ, զրմզի և այլն) արհեստանոց կազմակերպելու համար, (տես ՀՍՍՌ Ժողկոմսովետին կից Պետական Ձեռագրատան արխիվային բաժին, Սինոդի տնտեսական մասի 1837 թ. նո 9 գործը): Սահակի առաջին խնդրագրի առթիվ Սինոդը իր նույն թվի մարտի 1-ի նիստում որոշում է. «հրամանագրել Սահակայ եպիսկոպոսի, զի նա առ այժմ թողեալ զմեքենայն իւր (թղթաշինության) յայտնեսցէ Սինոդոսիս, թէ առաջին անգամ որքան դրամք հարկաւորին նմայ՝ առ ի յառաջ ածել զերիս խոստացեալ ինմանէ նիւթս պատաշի, նաշիշտի և ժանգառի. և այնքան դրամով որքան կարող է պատրաստել զայնպիսիս, զի Սինոդոս կարասցէ յիւրում ժամանակի տնօրինել ըստ այսմ մասին զարժանն» (Նույն տեղ. թերթ 2):

Այսպիսով թղթագործարանի կառուցման խնդիրը մերժվում է:

Երկրորդ և երրորդ խնդրագրերի քննությունից հետո, որ տեղի է ունենում սինոդի 1837 հուլիսի 16-ի նիստում, որոշվում է լուսարար Բարսեղ եպիսկոպոսին հանձնարարել անհրաժեշտ նյութերը և համապատասխան քանակությամբ դրամը տրամադրել ծաղկարարին և ապա նրան հանձնարարել Ալիքուչակցի Զաքարիային, որը Սահակին տանելու է պղնձահանքը՝ նկարչական ներկերի արտադրության համար անհրաժեշտ հանքը որոնելու:

Ութն ամիս անցնելուց հետո, 1838 թ. մարտի 11-ին, Սինոդը նույն խնդրի մասին որոշում է. քանի որ մինչ այդ Սահակ եպիսկոպոսը և լուսարար Բարսեղը գործի հետագա ընթացքի մասին տեղեկություններ չեն տվել «որք գուցե խոյսս ոչ մատուցեն Սինոդոսիս ի պատճառս անկատար թողելոյ Սահակայ եպիսկոպոսին զայն առաջարկութիւն իւր, ըստ ինչ-ինչ անակնունելի դիպուածոյ, զգործն՝ որ ի Սինոդոսիս առ ի մասինս այսմիկ, աւարտել համարել յիւրում ժամանակի տալ ի գիւանն վասն պահպանութեան» (Նույն տեղ թերթ 18):

Հետագա մի օրագրից (1838 թ. ապրիլի 22) պարզվում է, որ ներկեր պատրաստելու համար Սինոդի պահանջմամբ պղնձաքար է ուղարկվել Ելիսավետպոլից՝ Հարության վարդապետի կողմից և հանձնվել է Սահակ եպիսկոպոսին, որն օգտագործելով այն, պատրաստի նյութը հանձնել է տպարանի վերատեսչին:

Ստանալով ծաղկարարի վերջին հայտարարությունը՝ Սինոդը բավարարվում է միայն նրանով, որ ծախսված գումարի դիմաց որոշ արդյունք ստացվել է և չի մտահոգվել գործը հետագայում առաջ տանելու և զարգացնելու համար: